

②【日本語の否定の発想】

結果キャンセル現象を表現しようとする場合は、結果キャンセル文の後件は単なる日本語における単なる打ち消しの否定ではなく、主体者のある出来事の結果に関する予測や期待という評価のはずれを表現しようとするれば、結果キャンセルの容認可能性が上がる。

③【己を中心とする日本語の発想】

の「する」・「なる」的言語と結果キャンセル文と②の日本語における表現者の判断・推論と結果キャンセル構文との関わりを考察を通し、共通点として言えることは、いずれも主体者・己の視点を中心に外の世界の出来事を捉えているということである。

6.2 本研究の成果

研究では、結果キャンセル構文の分析を通し、「する」・「なる」的言語の発想や日本語の否定の発想などの「日本語の発想」の特徴をさらに浮きぼりにし、日本語は己を中心に外の世界を捉える言語であるという森田(1998)の主張と主観性の日本語であるという池上(1981)の主張が支持ができることを確認した。

6.3 今後の課題

「穴を掘ったけれど、掘られなかった」のように後件を可能形にすれば、自然に成立する一つの要因として表現者の期待度が後件に関与しているのではないかと想定されるが、この仮説は考察・分析する必要があるため、今後の課題とする。

МУМТОЗ ФОРС-ТОЖИК ТИЛИ ЛУҒАТЛАРИ

АҲМЕДОВА ДИЛҒУЗА

Филология фанлари номзоди, ТошДШИ

Аннотация. Мақола форс-тожик тилининг ўрта асрларда яратилган эронийзабон халқларнинг тарихий-маданий ўтмишини ўрганишида ягона манба ҳисобланувчи изоҳли луғатларни ўрганишига бағишланган.

Таянч сўз ва иборалар: эроний тиллар, форс тили, тожик тили, лексикография, тарихий тилишунослик.

Аннотация. Статья посвящена изучению средневековых толковых словарей таджикско-персидского языка, считающихся единственным источником для познания историко-культурного прошлого ираноязычных народов.

Опорные слова и выражения: иранские языки, фарси, таджикский язык, лексикография, историческое языкознание.

Abstract: The article deals with medieval explanatory dictionaries of the Tajik-Persian language, which are valuable, and often unique, sources for research in the field of cultural history of the Iranian peoples.

Keywords and expressions: Iranian languages, Persian, Tajik language, lexicography, historical linguistics.

Форс-тожик лексикографияси бой тарихга эга бўлиб, форсча-арабча, форсча-туркча, форсча-урдуча каби икки тилли луғатлардан ташқари, ўнлаб мумтоз изоҳли луғатларни ўз ичига олади. Машхур эронлик олим Саид Нафисий ўзининг “*Farhanghā-ye pārsī*” мақоласида бир қисми сақланиб қолмаган ёки

ҳозирги пайтга қадар топилмаган 202 та луғат номларини келтиради¹.

“*Фарҳанги забони тожики*” 2 томли изоҳли луғатининг кириш қисмида мазкур

¹ Nafisi S. *Farhanghā-ye fārsī* // Tabrizi M. H. *Borhān-e qāte*. T. I. – Техрон: М. Моин, 1951. 71–77-б.

луғат тузилишининг асосий тамойиллари баён этилган бўлиб, унда мумтоз форс-тожик тилининг асосий луғатлари келтирилади. Мазкур луғатда 45 мингдан зиёд сўз ва сўз бирикмалари ўз ўрнини топган¹. Юқорида қайд этилган луғат форс-тожик мумтоз адабиёти, асосан, мумтоз шеърятти тилининг лексика ва фразеологияси асосида яратилган. Бу луғат форс графикасига ўтказилиб, 2006 йилда Эронда нашр этилган².

Фарҳанглар орасида илк фарҳанг IX аср охири X асрнинг бошида тузилган *Farhangi Abu Hafsi Sug'di* ёки *Risolai Abu Hafsi Sug'di* бўлиб, мазкур луғат муаллифи Абу Хафс Ҳақими Суғдий (Самарқандий) ҳақида маълумотлар жуда ҳам кам. Фақатгина ўз даврида машҳур муסיқачи ва муסיқа назариётчиси ҳамда “*шоҳруд*” муסיқа асбоби ихтирочиси бўлгани маълум. Абу Хафс Суғдий бизгача етиб келган муסיқа бўйича икки рисоланинг муаллифидир. Абу Хафс Суғдий луғати кўлёмалари сақланиб қолмаган, лекин бу луғат XVII асрга қадар кенг қўлланилган. Эрон луғатшунослари ва Ҳиндистон форс тили луғатлари тузувчилари XVII асрга қадар “*Risolai abu hafsi sug'di*” асарига ўз манбаларидан бири сифатида иқтибос келтириб ўтишган.

1608 йилда Ҳиндистонда тузилган “*Farhang-e Jahongiri*” да 44 та фойдаланилган манбалар орасида биринчи бўлиб, Абу Хафс Суғдийнинг луғати келтирилган.

Таъкидлаш жоизки, XI асрга келиб Эронда луғатшунослик бўйича қилинган ишлар салмоқли ўринни эгаллаган. Сосонийлар давридан авесто тили-ўрта форс тили, оромий-ўрта форс тили, суғд тили-ўрта форс тили луғатлари ҳамда бошқа луғатлардан парчалар етиб келган. Ўрта форс тилига оид луғатлардан 2 таси жуда ҳам қизиқарлидир. Биринчиси “*Farhang-e oim evak*” авесто-пахлавий тили луғати, иккинчиси эса “*Farhang-e Pahlavik*” оромий – ўрта форс тили луғатидир. Мутахассислар фикрича, улар сосонийлар сулоласининг охириги даврларида яратилган.

“*Farhang-e oim evak*” бизгача дефект ҳолатидаги кўлёмма шаклида етиб келган. Луғат ўрта форс тилида изоҳи келтирилган 880 та авесто тилидаги сўз, сўз бирикмалари ва гапларни ўз ичига олади. Глоссарийда тақдим этилган бутун авесто тилидаги матни 1000 га яқин сўздан, пахлавий тилидаги матни 2250 та сўздан иборат.

“*Farhang-e Pahlavik*” ўз ҳажмига кўра анча кенгроқ бўлиб, мазкур глоссарийнинг матни тўлиқ сақланиб қолган ва бир неча бор нашр этилган. Бу глоссарийда оромий идеограммалари ўрта форс ёзуви ёрдамида изоҳланади, бу луғатда 1300 га яқин сўз мавжуд. Бу луғатда кенг лексик материални мавзу гуруҳлари бўйича таснифлашнинг илк ҳаракатлари кўзга ташланади. Луғат изоҳ, мавзу тамойилига кўра 31 та бобга ажратилган.

Мумтоз тил луғатлари орасида қуйидагилар энг катта аҳамиятга эга: “*Lug'ati furs*”³, “*Burhon-e qote*”⁴, “*Bahori ajam*”⁵, “*G'iyos-ul-lug'ot*”⁶.

XI аср шоири Асадий Тусийнинг “*Lug'ati furs*” луғатини бизгача етиб келган энг қадимий изоҳли луғат деб ҳисоблаш мумкин. Бу луғатда X–XI асрларда Ўрта Осиё ва Хуросоннинг шарқий қисмида ижод этган шоирларнинг бадиий меросида учрайдиган ноёб сўзларга изоҳлар мавжуд. Изоҳлар Рудакий, Фирдавсий, Унсурий, Фаррухий каби 77 та мумтоз форс-тожик шоирларининг ижодидан келтирилган мисоллар (1335 та байт) орқали берилган. Бу луғатда 1196 та сўз ва уларга 118 та синоним келтирилган.

XV ва айниқса, XVI асрда Ҳиндистонда Темурийлар давлати барпо этилгани ва форс тили мазкур кенг ҳудудда расмий тил сифатида қабул қилинганидан сўнг луғатшунослик ҳам ривожланди. Натижада Ҳиндистон форс-тожик лексикология ва лексикографиясининг илмий марказига айланиб, XV–XVII асрлар давомида қуйидаги машҳур луғатлар тузилди:

³ Tusi A. A. Loghat-e fors. – Техрон, 1957.

⁴ Tabrizi M. H. Borhān-e qāte'. Т. I. – Техрон: М. Моин, 1951.

⁵ Bahār R. T. Bahār-e Ajam. – Техрон, 1955.

⁶ Rāmpuri M. G. Ghiyās-ul-loghāt. Т. I. – Техрон, 1963.

¹ Фарҳанги тожике ба руси – Таджикско-русский словарь. – Душанбе, 2006. – С. 5–10.

² Farhang-e fārsi-ye tājiki. Т. I–II. – Техрон, 2006.

“*Sharafnomai Muniri*”, “*Muayyid-ul fuza-lo*”, “*Mador-ul afozil*”, “*Farhang-i Jahongiriy*”, “*Burhon-e qote*”, “*Farhang-e Rashidiy*” va х.

Шу ўринда Сурурий тахаллуси билан машхур бўлган Муҳаммад Қосим ибн Ҳожи Муҳаммад Кошоний томонидан тузилган “*Majma-ul furs*” луғатини ҳам айтиб ўтиш лозим. Мазкур луғат 1600 йилда Эронда тузилган бўлиб, “*Farhang-i Jahongiriy*” билан бир қаторда кейинги луғатларни тузиш учун асосий манба бўлиб хизмат қилган. Юқорида келтирилган луғатлар катта миқдордаги сўзларни ўз ичига қамраб олган. Агар “*Lug‘ati furs*” 1000 дан зиёд сўзлардан иборат бўлса, унинг кейинги вариантларида лексемалар сони 2000 гача етади, Ҳиндистонда тузилган луғатларда эса, масалан “*Farhang-i Jahongiriy*” да 7000 га яқин сўз мавжуд.

Ҳажми катталиги туфайли луғатларни тузиш жараёни жуда кўп вақт талаб этган. Бунинг натижасида “*Sharafnoma*”, “*Mador-ul afozil*” каби фақатгина лексемаларнинг бир қисмигагина изоҳ келтирилган луғатлар пайдо бўлди. Бу луғатларда алоҳида истиснолардан ташқари ҳеч қандай мисоллар келтирилмайди. Агар “*Lug‘ati furs*” ва бошқа луғатларда фақатгина шеъриятдан мисоллар келтирилган бўлса, кейинги давр луғатларида, масалан “*Farhang-i Jahongiriy*” ва “*Bahori ajam*” да насрий асарлардан мисоллар келтирилади.

XV асрдан бошлаб шеъриятда қўлланилмайдиган баъзи сўзларга мисоллар келтирилмаган. Хусусан, математика, тиббиёт, астрономия ва шу каби соҳаларга оид атамалар, жонли оғзаки тилга оид сўзлар ҳамда *Zenda* (Сососнийлар даврида ўрта форс тилида тузилган “Авеста”га изоҳлар), *Pazenda* (“Авеста” графикасида ёзилган ўрта форс тилидаги матнлар; одатда, бу “Авеста”га берилган изоҳлар ва унинг таржимаси) ва *Dasatira* (қадимги диний қоидалар) каби асарлардан олинган сўзлардир. Мазкур луғатларнинг нусхаларида мисоллар келтирилмаганлиги сабаб атамалар аксарият ҳолларда бузиб ёзилгани, уларни тўғрилаш заруриятини бир қатор кейинги тузувчилар қайд этадилар. Масалан, “*Farhang-e Rashidiy*” да

муаллифнинг дастлабки луғатларда келтирилган маълумотларга нисбатан танқидий мулоҳазалари мавжуд ва бу дастлабки луғатларга нисбатан билдирилган илк танқидий фикрлар саналади. Шу билан бирга Сирожиддин Алихон Орзу томонидан тузилган “*Siroj-ul lug‘ot*” ва “*Chirog‘i Hidoyat*” луғатларида ҳам танқидий фикрлар келтирилганининг гувоҳи бўлиш мумкин.

Бурҳон тахаллусини олган Муҳаммад Хусайн ибн Халаф Тадризий томонидан тузилган “*Burhon-e qote*” луғати Ҳиндистоннинг Ҳайдаробод шаҳрида тузилган бўлиб, 20 минг сўзни ўз ичига олади. Луғат муаллифи ўз луғатини тузишда “*Farhang-i Jahongiriy*”, “*Majma-ul furs*”, “*Sihoh-ul-adviya*” каби қатор лексикографик манбалардан фойдаланган. Бурҳоннинг мақсади форс тили изоҳли луғатини тузиш бўлганига қарамадан, унда арабча сўзлар кўпроқ учрайди.

“*Bahori ajam*” луғати ҳам мумтоз форс-тожик луғатлари ичида кенг тарқалган луғатлардан ҳисобланади. Муаллиф XVIII асрга қадар Ўрта Осиё, Эрон ва Ҳиндистон ҳудудида машхур бўлган луғатлардан, айниқса, “*Farhang-i Jahongiriy*” материалларидан кенг фойдаланган. “*Bahori ajam*” луғатида нафақат шеърият ва насрда учрайдиган лексемалар, балки Ҳиндистоннинг эронийзабон аҳолиси томонидан муомалада бўлган сўзлар ҳам киритилган. Луғат таркибидан шубҳали, хато ёзилган ва қаммаҳсул лексемалар чиқариб ташланган. “*Bahori ajam*” луғати олдинги луғатларга нисбатан материалларга бой, муаллиф ўз изоҳларини объектив равишда ва эҳтиёткорлик билан келтиради. “*Bahori ajam*” луғатидан бошқа машхур луғатлар каби кейинги луғатшунослар томонидан фойдаланилган.

Муҳаммад Гиёсиддин ибн Жалолиддин Рампурийнинг “*G‘iyos-ul-lug‘ot*” и 17 мингдан зиёд сўз ва сўз бирикмаларидан иборат бўлиб, лексикографиянинг илк босқичига яқин ясайдиган ва турли соҳаларга мансуб бўлган сермаҳсул илмий атамалар, айниқса, арабча атамаларни ўз ичига қамраб олган луғатлар қаторига киради.

“*G‘iyos-ul-lug‘ot*” ўзидан олдин тузилган луғатларга нисбатан тўлиқроқ саналади, чунки

дастлабки луғатларда фақатгина шеърятда қўлланган сўзларга изоҳ берилган. Масалан, XVI асрга оид “*Mufid-ul fuzalo*” ва “*Kashf-ul-lug‘ot*” луғатларида турли соҳаларга оид атама-лар келтирилган бўлиб, улар “*G‘iyos-ul-lug‘ot*” тузилгунга қадар ярим қомусий ҳисобланган. “*G‘iyos-ul-lug‘ot*” да ундан олдин тузилган лу-ғатларда келтирилган барча маълумотлар ҳам жамлангани сабабли, унинг тузилиши билан дастлабки луғатлар маълум даражада ўз дол-зарблигини йўқотди.

“*G‘iyos-ul-lug‘ot*”нинг ҳажми у даражада катта бўлмагани сабабли ундан фойдаланш қулайдир. Унда турли соҳаларга оид атама-лар келтирилган бўлиб, ундаги сўзлар тарти-би мураккаб эмас, чунки биринчи, иккинчи ва охири ҳарфлар эътиборга олинади. “*G‘iyos-ul-lug‘ot*” Ўрта Осиё худудида катта

нуфузга эга бўлган. Даврлар ўтиб мукамал ва батафсил қомуслар яратишда асос вази-фасини бажарган ярим қомусий луғатлар тузилгандан сўнг “*G‘iyos-ul-lug‘ot*”нинг ом-мабоплиги бироз камайди.

Юқорида санаб ўтилган луғатлар катори-да Ҳиндистонда форс-тожик лексикография-сининг охири ютуғи ҳисобланган Хайдаро-бодда (1928–1939) нашр этилган Муҳаммад Али Даул Ислоннинг 5 жилдлик “*Farhang-i nizom*” луғатини ҳам келтириб ўтиш лозим.

Шундай қилиб, мумтоз луғатлар аста-се-кин форс-тожик тили тарқалган барча худуд-ларни қамраб олган. Ва шак-шубҳасиз юко-рида санаб ўтилган луғатлар кейинги давр замонавий луғатлар тузилишига асос вази-фасини ўтайди десак, муболаға бўлмайди.

ХИТОЙ ВА ЎЗБЕК ЛИНГВОМАДАНИЯТЛАРИДА ҲАЙВОН РАМЗЛАРИНИНГ ТАЛҚИНИ

КЕБАЙТУЛИ ГУЛИБАНУМУ

Мустақил тадқиқотчи, ЎзМУ

Аннотация. Ушбу мақолада хитой ва ўзбек лингвомаданиятларидаги от, йўлбарс, тулки, қуён, тошбақа ва аждар сингари ҳайвонларнинг рамзий маънолари, уларнинг ташқи дунёни акс эттиришидаги ўзига хос аҳамияти ёритилган.

Таянч сўз ва иборалар: рамз, маъно, тафаккур, маданият, дунёқараш, менталитет, мулоқот, мифология.

Аннотация. В данной статье освещены символические значения таких животных, как лошадь, тигр, лиса, заяц, черепаха и дракон, в китайской и узбекской лингвокультуре, а также отмечено их особое значение в отражении внешнего мира.

Опорные слова и выражения: символ, значение, мышление, культура, мировоззрение, менталитет, коммуникация, мифология.

Abstract. This paper discusses symbolical significance of such animals as horse, tiger, fox, hare, turtle and dragon, in Chinese and Uzbek lingvo-culture, as well as observes their emphasis in image of outward.

Keywords and expressions: symbol, significance, thinking, culture, outlook, outward, mentality, communications, mythology.

Инсон моддий муҳитдан ташқари, рамзий оламда ҳам яшайди. Инсон ўз тарихининг илк даврларида маънолар дунёсида яшаган, дунёни рамзлар орқали қабул қилган, табиат билан рамзлар орқали муносабатда бўлган. Шунга кўра, “инсон тилини тўла маънода рамзлар ти-

ли дейиш мумкин”. Рамзлар ўз-ўзидан шакл-ланмаган, улар инсоннинг билиш маҳсули си-фатида вужудга келган¹.

¹ Усманова Ш. Лингвокултурология фанидан маърузалар курси. – Т.: Университет, 2014. 70-б.